

Ilkka Mäkinen

Viron kirja- ja kirjastohistorian keväthyökyä

Ilkka Mäkinen: Viron kirja- ja kirjastohistorian keväthyökyä [Recent trends in Estonian book and library history - an overview.] Informaatiotutkimus 22 (2), 2003, 56-59.

The production of Estonian publications in the field of book and library history has been intense since the collapse of the Soviet power. This review presents briefly some 25 more prominent titles of the last 10 years. A concentration of publications was brought by the jubilee year of the Estonian book in 2000.

Address: Ilkka Mäkinen, University of Tampere, Department of Information Studies, FIN-33014 University of Tampere, Finland. email: ilkka.makinen@uta.fi

Viron kirja- ja kirjastoelämää kannattaisi seurata Suomessa enemmän ja säännöllisemmin kuin tähän asti on ollut tapana. Tähän tarvitaan yleisempää vironkielen taitoa mutta myös aikaisempaa laajempaa suomennostoimintaa. Ongelmia on tietenkin kummallakin suunnalla, mutta yrittää kannattaa. Vironkielisen oman alan kirjallisuuden lukeminen sujuu kyllä sanakirjan kanssa vähäistenkin kieliopintojen pohjalla, aluksi hitaasti ja tapaillen, mutta ennen pitkää joutuisemmin. Toisaalta lienee sinisilmäistä kuvitella, että laajat suomalaiset piirit jaksaisivat paneutua veljeskansen kieleen, joten tärkeimmät teokset pitäisi kääntää tai ainakin selostaa suomeksi.

Tämän katsauksen tarkoituksena on esitellä Viron viime vuosien kirja- ja kirjastohistoriallista julkaisutoimintaa, ja pääpaino on nimenomaan sen kertomisella, mitä on ilmestynyt kuin esittää arvioita. Bibliografiset tiedot esitetään lyhyesti. Kenen tahansa on helppo etsiä tarkemmat tiedot Tallinnan kirjastojen verkkoluettelosta: <http://ester.nlib.ee/> tai vastaavasta Tarton kirjastojen luettelosta: <http://ester.utlib.ee/>

Jos viron kieli jonkinmoisesta tuttuudestaan huolimatta tuottaa vaikeuksia, voi virolaisen kirjahistorian perustietoja saada 1995 ilmesty-

neestä artikkelikokoelmasta *Den estniska boken genom seklerna. Bokhistoriska uppsatser* (utg. av Endel Annus och Esko Häkli, HYK:n julk. 57, 1995). Jos ei ruotsikaan tunnu maistuvan, voi sujuvan pikakatsauksen virolaisen kirjan historiaan saada Viron kansalliskirjaston kustantamasta Mare Lottin ja Aile Möldren 64-sivuisesta runsaastikuvitetusta kirjasta *A brief history of the Estonian book* (2000). Useimmissa vironkielisissä julkaisuissa on lisäksi tiivistelmä englanniksi.

Viron viime vuosikymmenien kirja- ja kirjastohistoriallista kirjallisuutta tarkastellessa ei luonnollisesti voi välttyä suhteuttamasta sitä valtiollisiin muutoksiin samana aikana. Koko kulttuuri oli määriteltävä uudestaan, historia kirjoitettava joko kokonaan tyhjästä tai uudestaan aiemmat valheet ja vääristymät korjaten. Tämä Viron kulttuurin renessanssi on tuottanut runsaan sadon viidentoista vuoden aikana.

Parlamenttikirjastosta kansallis- kirjastoksi

Muutoksen neuvostoajasta vapaaseen aikaan näkee kirja- ja kirjastohistoriallisissa teoksissa sekä sisällössä myös ulkomuodossa. Tarvitsee vain panna rinnakkain Piret Lotmanin Viron

kansalliskirjaston historiaa käsittelevän nidesarjan, *Parlamendiraamatukogust rahvusraamatukoguks*, kolme osaa. Vuonna 1988 ilmestynyt ensimmäinen osa käsittelee kirjaston varhaista kehityskautta, ensimmäisen Viron tasavallan aikaa, jolloin valtion ylimpien elinten, parlamentin ja virastojen kirjastoksi suunniteltu laitos etsi identiteettiään ja löysikin sen vain jäädäkseen toisen maailmansodan ja neuvostovallan jyrän alle. Tätä vaihetta ei aikaisemmin ollut voinut käsitellä muuten kuin punaisten silmälasien värittämänä, jos ollenkaan. Lotman on tässä ulkomuodoltaan vaatimattomassa vihkosessa (120 s.), joka on suoraan konekirjoitustekstistä monistettu, kuitenkin jo täysin vapautunut neuvostoideologian pakkopaidasta. Vuonna 1988 sen on täytynyt tuntua rohkealta tekstiltä. Historian toinen nide (1993), joka käsittelee kirjaston muodonmuutoksia sodan ja syvimmän stalinismin aikana (1940-1953), on jo ulkoiselta olemukseltaan uudenaikainen, puhumattakaan kolmannesta osasta (2000), jossa kuvataan ”F. R. Kreutzwaldille nimetyn Viron Neuvostotasavallan Valtiollisen kirjaston” muuntumista Viron kansalliskirjastoksi. Kirjaston historiassa heijastuu koko maan historia. Uuden talon rakentaminen ja kansalliskirjastoaseman omaksuminen kirjastolle oli koko maan uudelleensyntymistä symbolisoiva tapahtumasarja.

Kansalliskirjaston piirissä ja muualla tehtyä kirjastohistoriallista tutkimusta on julkaistu myös sarjassa *Eesti rahvusraamatukogu toimetised* (ERRT). Piret Lotmanin toimittamina on ilmestynyt ainakin kaksi artikkelikokoelmaa sensuurin kysymyksistä, *Tsensor Eesti raamatukogus*, (ERRT 2, 1991) ja *Uurimusi tsensuurist* (ERRT 4, 1995). Hän on toimittanut myös kokoelman artikleita, joissa luodataan kirjastojen asemaa Viron ensimmäisen tasavallan kulttuurikontekstissa, *Raamatukogu Eesti vabariigi kultuurikontekstis 1918-1940* (ERRT 6, 1997).

Toinen keskeinen tallinnalainen yleistieteellinen kirjasto, *Eesti Akadeemiline Raamatukogu*, perustettiin Viron tiedeakatemia kirjastona v. 1946 ja vietti siis 50-vuotisjuhlaan 1996, jolloin juhlan kunniaksi julkaistiin kirjaston vaiheita valottava artikkelikokoelma (*Eesti Teaduste*

Akadeemia Raamatukogu 50. Ülevaateid ja mälestusi). Viron tiedemaailma muovattiin sodan jälkeen neuvostolaiseen korporatistiseen muottiin sopivaksi ja siihen kuului keskitetty tutkimuksen ohjaus ja tiedeakatemia kirjasto. Kirjasto on siis neuvostoajan luomus, mutta se sai muiden tieteellisten kirjastojen tapaan suuren merkityksen Viron kansallisen kulttuurin henkisten tuotteiden piilopirttinä. 1990-luvun puolivälissä tiedeakatemia muutettiin korporaatiopohjaisesta henkilöjäsenyyteen perustuvaksi, jolloin kirjastonkin asema jouduttiin arvioimaan uudelleen ja sen siteet tiedeakatemiaan katkaistiin. Muutaman vuoden kirjasto ehti toimia itsenäisenä yleis- ja luonnontieteellisenä kirjastona, mutta tuoreimpien uutisten mukaan se yhdistetään osaksi Tallinnan Pedagogisen yliopiston kirjastojärjestelmää. Sen kokoelmiin on kerääntynyt eräitä Viron vanhimpia kirjastokokoelmia, kuten Olevisten kirkon yhteydessä v:sta 1552 toiminut kirjasto ja Tallinnassa 1825 perustetun julkisen kirjaston kokoelma. Kirjaston viimevuosikymmenien suuria projekteja on Viron taannehtivan kansallisbibliografian toimittaminen. Juoksevaa kansallisbibliografiaa tuottaa puolestaan Kansalliskirjasto.

Viron kirjan merkkivuosi

Kirjan, lukemisen ja kirjastojen historiaan liittyviä kirjoja ilmestyi aika rypäs v. 2000. Tuona vuonna ilmestyneitä kirjoja koristaa tunnus *Eesti raamatu aasta 2000*. Juhlavuoden (oikeastaan huhtikuu 2000- huhtikuu 2001) perusteeksi saatiin pakolaiseestiläisen tutkijan 1950-luvulla löytämä tieto siitä, että 1525 oli Travemündessä takavarikoitu erä Wittenbergissä painettua vironkielisiä kirjoja. Nähtävästi kirjat tuhottiin eikä sivuakaan niistä ole säilynyt jälkipolville. Tietoa kirjasta pidetään kuitenkin niin varmana, että virolaisen kirjan 475 vuoden taipaleen juhliminen tuntui perustellulta. Muuten olisi saatu odottaa 10 vuotta, koska seuraava tunnettu vironkielinen kirja, katekismus, painettiin 1535, mutta senkin painos hävitettiin ilmeisesti uskonopillisista syistä, säilynyt on vain 11-sivuinen katkelma.

Monien vaihtelevien valtiollisten ja kulttuuristen vaiheiden takia Viron tai virolaisen kirjallisuuden määrittely on vielä hienosyisempi tehtävä kuin Suomen. Sen vuoksi virolaisille oli luontevaa tehdä taannehtiva kansallisbibliografiansa (*Eesti retrospektiivne rahvusbibliograafia*) kielen

mukaan jaoteltuna, vironkieliset julkaisut omissa niteissään ja muut omissaan. Taannehtivan kansallisbibliografian projekti aloitettiin jo neuvostoaikana. Suunnittelutyön aloitti 1978 Viron tiedeakatemian kirjaston suojissa Endel Annus, joka yhä on sarjan päätoimittaja. Pitkään oli poliittisista syistä epävarmaa, saadaanko bibliografianiteitä painetuiksi, ja sitten kun poliittiset esteet poistuivat, ongelmaksi tuli raha. Sitkeästi on julkaisuohjelmaa kuitenkin jatkettu. Ensimmäinen ilmestynyt osa (1993) luetteloi Virossa ilmestyneitä saksan-, venäjän- ja muunkielisiä aikakauslehtiä. Vironkielisestä kirjallisuudesta tähän mennessä ilmestyneet niteet kattavat ajan vuoteen 1917. Kansallisbibliografia ottaa huomioon sivumäärältään vähäisetkin julkaisut, lisäksi kirjoittajista annetaan biografisia tietoja, samoin on tietoja painosmääristä ja julkaisua käsitteleviä kirjallisuusviitteitä. Juhlavuodeksi ilmestyi vanhinta vironkielistä kirjallisuutta koskeva osa, *Eestikeelne raamat 1525-1850*. Kansallisbibliografiatyön ohessa Endel Annus julkaisi 2000 myös kirjan Viron kalenterikirjallisuudesta (*Eesti kalendrikirjandus 1720-1900*).

Juhlavuoden julkaisusatoon kuului myös Tarton yliopiston kirjapainon historia ja sen painotuotteiden bibliografia (Jaanson, Ene-Lille: *Tartu Ülikooli trükikoda 1632-1710 : ajalugu ja trükiste bibliograafia = Druckerei der Universität Dorpat 1632-1710 : Geschichte und Bibliographie der Druckschriften* . 2000). Teoksessa on rinnakkain virolainen ja saksalainen teksti. Tarton yliopisto ja sen kirjasto muodostavat Tallinnan ohella toisen ja ehkä perinteikkäämmän painopisteen virolaisen kirjan tutkimuksessa. Tartossa toimi Viron kirjan juhluvuoden pääkomitea ja Tartossa pidettiin juhluvuoden avauskonferenssi, jonka esitelmät julkaistiin niteessä *Raamatu osa Eesti arengus: Eesti Raamatu Aasta avakonferentsi ettekanded Tartus 6.-7. aprillil 2000* (toim. Tõnu Tender, 2001). Pääkomitea julkaisi useita muitakin juhluvuoteen liittyviä kirjoja ja esitteitä. Juhlavuoden ohjelmaa vietii myös Tallinnan ja Tarton ulkopuolelle. Pölsamaalla pidetyn toisen valtakunnallisen konferenssin puhevuorot julkaistiin niteessä *Raamatulooline Eesti. Kodumaa tundmise allikad* (toim. Jaan Eilart, 2000).

Tartossa sijaitsee myös Viron kirjallisuusmuseon arkistokirjasto (*Eesti Kirjandusmuuseumi Arhiiviraamatukogu*) lähes täydellisine vironkielisen vanhan kirjallisuuden kokoelmineen.

Vuonna 2001 kirjallisuusmuseo julkaisi maailmansotien välisen ajan merkittävän kirjahistorioitsijan Richard Antikin (1901-1998) muistoksi artikkelikokoelman ja bibliografian (*Raamatu valgusel: Richard Antik 100: artikleid ja bibliograafia aastatest 1921-2001*). Koostanud Merike Kiipus ja Piret Noorhani).

Tallinnan osalta juhluvuoden julkaisuvyöryä jatkoivat Tiiu Reimon koostama *Eesti raamatu kronoloogia* (2000) ja Ilse Hamburgin yksityiskohtainen *Eesti bibliograafia ajalugu 1901-1917* (2001). Jälkimmäinen teos on jatkoa tekijän aiemmalle (1986) teokselle, joka tarkastelee Viron bibliografiatoimen historiaa 1800-luvun loppuun. Kirjan juhluvuoden teemaan liittyy myös Tallinnan pedagogisen yliopiston opettajien (Liivi Aarma et al.) tekemä kirjoituksen ja kirjan historiaa esittelevä CD-ROM *Kiri & raamat* (2001). Liivi Aarman tuotannosta kannattaa muistaa myös hänen 1990 ilmestynyt tutkimuksensa lukutaidon levinneisyydestä Virossa 1700-luvun lopusta 1880-luvulle, *Kirjaoskus Eestis 18. sajandi lõpust 1880. aastateni*.

Akateemisia opinnäytteitä

Kirjahistoria on Virossa osa laajempaa tutkimusalaa, kirjatiedettä (raamatuteadus), jolla on oma oppituoli Tallinnan pedagogisen yliopiston informaatiotieteiden tiedekunnassa. Tosin Viron yliopistojen nykyisissä markkinahenkisissä olosuhteissa on perinteisillä aloilla vaikeuksia säilyttää asemansa. Tutkimus kuitenkin tuottaa tuloksia sekä opiskelijoiden opinnäytteinä että väitöskirjoina. Jo neuvostoaikana kirja- ja kirjastohistorian maisterin- ym. tutkielmia tuotettiin ikään kuin pöytälaatikkoon odottamaan vapaampia aikoja.

Pitkäaikainen työn, harrastuksen ja tutkimusintressin yhdistelmä on taustana joulukuussa 2001 tarkastetulla Tiiu Reimon väitöskirjalla *Raamatukultuur Tallinnas 18. sajandi teisel poolel* (2001). Se yhdistää perinteistä kirjahistoriallista tutkimusta uudempiin kansainvälisiin virtauksiin, erityisesti Robert Darntonin ajatuksiin. Darntonin tavoitteena on tarkastella kirjojen tuotantoa, levittämistä ja käyttöä yhtenäisestä näkökulmasta. Tämän muistilistan mukaan Reimo rakentaa tutkimuksensa. Hän pyrkii tarkastelemaan tallinnalaista kirjakulttuuria ottaen huomioon kaikenkielisen kirjallisuuden ja lukijat sekä myös muualta tuotetut kirjat.

1700-luvun lopulla Tallinna oli kulttuuriltaan lähes puhtaasti saksalainen kaupunki. Venäläistä sotaväkeä tosin oli runsaasti, mutta heidän kulttuurinen panoksensa ei ollut suuri. Kaupungissa asuvat virolaiset kuuluivat lähes yksinomaan yhteiskunnan alakerroksiin. Yksi Reimon hypoteeseista on osoittaa, että vaikka saksankielinen kirjallisuus oli kulttuurisesti ylivoimaisessa asemassa, silti paikallisten kirjapainojen tuotannon selkärangana olivat vironkieliset kirjat, nimekemmäärältään vähäiset mutta painosmääriltään suuret. Ilman kunnollista ennakkotilauksen määrää ei saksankielisiä kirjoja yleensä ruvettu painamaan, jos ei kyse ollut virallisjulkaisuista. Eliitin lukema kirjallisuus oli pääasiassa tuontitavaraa.

1700-luvun lopun Tallinna voi ylpeillä ainakin yhdellä kansainvälisellä kirjallisella kuuluisuudella, näytelmä- ja romaanikirjailija August von Kotzebuella (1761-1819), jonka tuotanto oli erittäin suosittua Saksassa, käännettäkin myös Ruotsissa ja Suomessa. Suurin osa hänen tuotannostaan painettiin kuitenkin Saksassa.

Reimon tutkimus on perusteellinen ja monipuolinen kokonaisuus Tallinnan kirjallisuudesta 1700-luvun jälkipuoliskolla, perinteellinen humanistinen väitöskirja, joka karttaa kaikenlaista menetelmällistä tai kansallista yksipuolisuutta.

Synteesejä ja artikkeleita

Suuria synteesejä virolaisen kirja- ja kirjastohistorian vaiheista on jo ilmestynyt. Aiemmin on tässä lehdessä esitelty Kaljo-Olev Veskimäen kirjastohistoria *Kahte kappi on ühhetassa majas tarwis: leiwakappi ja ramatokappi. Eesti raamatukogude ajalugu* (2000). Terävemmän arvion Veskimäen kirjasta on esittänyt virolainen Rein Ruutsoo Viron kirjastonhoitajaliiton vuosikirjassa ("Ajalugu kui jutustus". - *Eesti raamatukoguhoidjate ühingu aastaraamat 2000*, s. 121-125). Epäilemättä Veskimäen teosta luonnehtii juuri tarina, narratiivi, se on kertomus eikä niinkään historiallinen analyysi, mutta se on hyvä tarina. Jos kirjoittaja olisi pyrkinyt täysipainoiseen ja kaikki ajanjaksot ja aspektit käsittävään historialliseen analyysiin, ei teos olisi nähnyt päivänvaloa vuosikausiin, ehkä ei koskaan. Veskimäen aiempi Neuvosto-Viron

sensuuria käsittelevä teos *Nõukogude unelaadne elu. Tsensuur Eesti NSV-s ja tema peremehed* (1996) on myös kertomus, astetta kiihdyttävämpi kuin kirjastohistoria ja suuresta yksityiskohtien määrästä huolimatta kuin jännityskertomuksena luettava.

Jo 1995 ilmestyi kokonaiskatsaus Viron kirjastohistoriaan, Uno Liivakun *Eesti raamatu lugu*, jossa virolaisen kirjan, kustannustoiminnan, lukemisen ja lukemiskulttuurin vaiheita käsitellään monipuolisesti suhteuttaen tietoja muiden maiden vastaaviin olosuhteisiin. Tässä, niin kuin monessa muussakin kirjassa, on tärkeällä osalla Viron ensimmäisen tasavallan ajan uudelleenarviointi vuosikymmenien mustamaalauksen jälkeen.

Veskimäen ja Liivakun kirjat ovat ensimmäisiä vapauden oloissa tehtyjä laajoja synteesejä ja niissä on luonnollista tilinteon tuntua. Ne ovat tarpeellisia, mutta tutkimuksen ja näkökulmien kehitys on siksi nopeaa, että uusien synteisien aika tulee pian.

Virossa ilmestyy jatkuvasti kirja- ja kirjastohistoriallisia aikakauslehtiartikkeleita (esim. Viron kirjastolehdessä *Raamatukogussa*) ja kokoomateoksia, kuten Viron bibliofilian ja kirjastohistorian vuosikirjassa (*Raamat on... I. Eesti bibliofilia ja raamatuajaloo almanah*. Koostaja Eerik Teder. Tallinna 2000). Mielenkiintoinen artikkelikokoelma on myös *Kultuur Eestis sõja-aastal 1941-1944 (Tallinna pedagoogikaülikooli toimetised. Humaniora A10, 1998)*, jossa tarkastellaan monipuolisesti tämän merkillisen vaiheen ilmiötä, kun Viro jäi kuin myrskyn silmään saksalaisten pitäessä valtaa ensimmäisen neuvostomiehityksen kauden jälkeen. Kirjassa on kirjastohistoriallisena panoksena Aile Möldren katsaus saksalaismiehityksen ajan julkaisuolosuhteisiin ja kirjan levitykseen.

Toivokaamme, että Viron hieno kirja- ja kirjastohistoriallinen traditio tulee vastaisuudessaakin menestymään markkinahenkisissä korkeakouluissa ja tehokkuutta vaativassa yhteiskunnassa. Muutaman viime vuoden tuotanto on uskomattoman vahva, mikä vahvistaa uskoa virkeään tulevaisuuteenkin.

Hyväksytty julkaistavaksi 26.5.2003.